УДК 792.97:374:37.011.03-051:78

Дубровіна Ірина Володимирівна,

старший викладач кафедри філологічних, суспільно-гуманітарних та мистецьких дисциплін Комунального вищого навчального закладу Київської обласної ради «Академії неперервної освіти», м. Біла Церква, Київська обл.

ОРГАНІЗАЦІЯ ШКІЛЬНОГО ЛЯЛЬКОВОГО ТЕАТРУ ЯК СКЛАДОВА САМООСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛІВ МУЗИКИ

Розкрито сутність поняття «самоосвіта вчителів музики в системі післядипломної педагогічної освіти», надано практичні рекомендації педагогам-музикантам з організації лялькового театру в школі та закцентовано увагу на окремих аспектах методики роботи з молодшими школярами, які доцільно вивчати в системі ППО вчителів музики з метою розширення їхньої самоосвітньої діяльності. Наведено орієнтовні завдання, форми й методи гурткової роботи з учасниками шкільного лялькового театру протягом чотирьох років навчання в початковій школі та її прогнозовані результати.

Ключові слова: *самоосвіта вчителя музики, система післядипломної освіти, шкільний театр ляльок.*

Сучасна післядипломна педагогічна освіта відіграє вагому роль у фаховому становленні вчителів музики. Концепція розвитку післядипломної педагогічної освіти в Україні наголошує на необхідності фундаменталізації професійної підготовки педагогів, варіативності та неперервності освіти, яка має супроводжувати весь педагогічний шлях учителя. Важливого значення набуває самоосвіта педагогів-музикантів (і в межах системи підвищення кваліфікації вчителів – під час проходження курсів на базі ІППО, і в процесі повсякденної педагогічної роботи в школі), що сприяє опануванню інноваційними технологіями й методиками у своїй галузі, набуттю нового досвіду, а отже, є важливою складовою професійної майстерності.

Ідеї самоосвітньої діяльності, обов'язкової для педагога, були започатковані ще А. Дістервегом, Я. Коменським, Н. Рубакіним та ін., розвивалися у вітчизняній педагогічній науці та практиці (В. Буряк, В. Козаков, Г. Сковорода, В. Сухомлинський, К. Ушинський та ін.), розроблялися А. Айзенбергом, С. Вершловським, А. Гіро, Г. Коджаспіровою, Н. Сидорчук та ін. Окремі теоретико-методичні питання самоосвіти вчителя музики розкрито в роботах Л. Арчажнікової, К. Завалко, Ж. Карамазіної, О. Рудницької, Т. Рейзенкінд та ін.

У системі ІППО багато років здійснюється підвищення рівня кваліфікації слухачів, напрацьовано дисертаційні роботи з фахового удосконалення педагогів-музикантів, а саме: дослідження Т. Агейкіної-Старченко, В. Бовсуновського, Н. Булки, Т. Гусєвої, Т. Затяміної, С. Ковальової, Н. Мурованої, Н. Хазратової, В. Фрицюк та ін. Тема організації шкільного лялькового театру висвітлювалась у працях О. Плотницької (формування художньо-аналітичних умінь майбутніх учителів музики), О. Просіної (проектна діяльність на уроках музичного мистецтва та в гуртковій роботі), І. Товми (теоретичні аспекти організації театрального гуртка в школі), А. Гребенчін (театральна педагогіка), Є. Кряжевої (розвиток емоційної сфери молодших школярів у шкільному театрі), В. Оклендер (арттерапія засобами театру), А.Панфілової (ігрові технології вчителя музики у шкільному театрі), Н.Трифонової (методика організації лялькового театру з дітьми) та ін.

Узагальнення праць науковців із названої вище проблеми дозволяє зазначити, що аспект організації шкільного лялькового театру як науково-методичної складової самоосвітньої діяльності дотепер не був предметом спеціального вивчення. Тож **метою статті** є стислий виклад сутності поняття самоосвіта вчителів музики в системі післядипломної педагогічної освіти, надання практичних рекомендацій педагогам-музикантам щодо основ організації лялькового театру в школі та методики роботи з школярами, які фахівці можуть опрацювати на курсах підвищення кваліфікації в системі ІППО.

Аналіз наукової літератури з досліджуваної проблеми дозволив виділити основні підходи до тлумачення *самоосвіти:* як цілеспрямованої самостійної роботи вчителя з метою підвищення своєї професійної майстерності (М. Заборщиков, В. Новичков, П. Пшебильський), що акцентує увагу науковців на суто професійній функції самоосвітньої діяльності, пов'язуючи мету її здійснення з підвищенням якості праці; як вид, форму самостійної пізнавальної діяльності (Л. Борисова, Г. Бичкова, А. Владиславлєв, П. Пшебильський),

що виражається у творчій активності особистості; як процес систематичного поліпшення, розвитку себе та своєї діяльності (К. Завалко, Ж. Карамазіна, Н. Козієв). У сучасних умовах розвитку мистецько-педагогічної освіти до педагогів з мистецьких дисциплін, зокрема й музики, висуваються більш складні вимоги, а тому дослідники загалом наголошують на необхідності самоосвіти вчителів, розглядають її серед інших важливих складових фахової компетентності, яка сприяє їх особистісно-професійному самовдосконаленню, відбиває прагнення до постійного розвитку й оновлення мистецько-педагогічних знань задля підвищення продуктивності педагогічної діяльності.

Узагальнюючи наукові пошуки, у нашому дослідженні *самоосвіту вчителів музики в системі післядипломної освіти* розуміємо як спеціально організовану, систематичну пізнавальну діяльність педагогів, спрямовану на досягнення особистісних і суспільно значимих освітніх цілей, задоволення мистецьких інтересів, професійних запитів і підвищення своєї кваліфікації.

Сучасний учитель музичного мистецтва постійно має підвищувати рівень самоосвіти в різних галузях наукових знань: мистецькій, культурологічній, науково-педагогічній, психологічній, психофізіологічній та ін. На курсах підвищення кваліфікації в системі ІППО в Україні цьому сприяють методологічні семінари, де педагоги мають можливість ознайомитися та попрактикуватися в нових методиках та формах навчання, відвідують уроки колег, вивчають і аналізують найкращий зарубіжний і вітчизняний досвід, беруть участь у конференціях та ін. Цікаво, що в інших країнах, наприклад США, вчителі на курсах підвищення кваліфікації грають в аматорських театрах, а у Франції педагоги-музиканти удосконалюють майстерність у руховій, танцювальній чи інструментальній імпровізації, тобто розвивають свої загальні творчі здібності.

На наш погляд, опанування знаннями та практичними вміннями в ІППО з організації на базі шкільного навчального закладу лялькового театру (із обов'язковим залученням педагогів до гри в такому театрі – практикуванням під час набуття основ) може значно розширити межі самоосвітньої діяльності вчителя музики і, як наслідок, – збагатити його педагогічний досвід і творчо розвинути вихованців. Вважаємо, що саме в системі підвищення кваліфікації в ІППО педагоги зможуть не тільки вивчити компоненти методики організації театралізованої діяльності школярів, а й найголовніше – долучитися до практичної роботи з втілення таких міні-постановок, виступаючи в ролі дітей. Короткотривалі лялькові вистави, де педагоги беруть участь як актори, можуть стати підсумком проходження ними окремих предметів на курсах підвищення кваліфікації в ІППО.

Учитель музики як творча особистість увесь час вчиться, адже наука й практика, самі вихованці постійно змінюються. Шкільний театр ляльок може стати тим центром шкільного життя, що надасть йому і його учасникам нового творчого імпульсу, подарує радість, емоційне піднесення, натхнення. Що ж потрібно вчителеві, аби «вдихнути» в цей проект життя?

Організація шкільного лялькового театру потребуватиме від педагога-музиканта оволодіння новими *функціями*, а саме: режисера-постановника (знання специфічних особливостей режисури, законів драматургії), сценариста (уміння формувати й коригувати репертуар), психолога дитячого колективу (знання основ вікової психології), організатора (уміти організувати колектив учнів, довести процес до логічного завершення, втілити режисерський задум майбутньої постановки); декоратора (створення костюмів).

Для початку роботи шкільного лялькового гуртка викладач здійснює набір дітей, формуючи групу від 10 до 15 осіб. Відбір учасників відбувається з урахуванням бажання учнів, їхніх умінь – вокальних, акторських, декламаційних та ін. Однак і це не так суттєво. Підкреслимо, що важливо одразу націлювати дітей на те, що робота гуртка, як і сама постановка вистав, вимагає копіткої праці; це тривалий процес, у якому потрібна системність, поступове набуття умінь і колективні зусилля – тільки це гарантує результат. Як бачимо, робота над театральною виставою включає як індивідуальний підхід, так і колективну форму навчання.

Щоб стати прикладом для учнів, педагог має практикувати свої вміння та навчати їх учнів, застосовуючи набір методів і прийомів:

- *вербальні* (уміння виразно читати твір, репліки своєї ролі, читання «в особах»); щоб пояснити важливість виразного слова у виставі, педагог проводить бесіду, дає завдання учням;
- *наочні* (уміння здійснювати виразні рухи руками); з цією метою педагог вдається до пантоміми, демонструє слайди, аудіо- й відеозаписи, аналізує разом із вихованцями, показує на прикладах відмінності виразного втілення ролі чи навпаки – допущених помилок);
- *практичні* (постановка завдань для творчих груп учнів: ігрові імпровізації, пошук антонімічного образу та ін.);
- *дослідницькі* («знайди більш вдале рішення для вираження гніву, радості руками, мімікою, інтонацією голосу»);
- *стимулювання та зацікавлення учнів* («спробуймо уявити, що позитивний герой перетворився на негативного»);
- *прикладу та наслідування;*
- *переконання, навіювання* та ін.

Важливим завданням є вдалий **добір до репертуару творів** різноманітних жанрів – від народних до авторських казок, п'єс відомих дитячих письменників, що мають морально-виховну цінність і виконують завдання: *розвивальні* (розвивають мовлення учнів, їх творчий потенціал, вчать порівнювати способи зображення подій і характерів героїв; збагачують словниковий запас); *виховні* (виховують любов до народної творчості, уважне ставлення до іншої людини, вимогливість до себе та інші людські якості); *пізнавальні* (формують уявлення про особливості жанру п'єси, збагачують інформацією молодших школярів про світ і довкілля, про людей навколо у доступній формі). Керуючись цими завданнями, педагог і спрямовує свою роботу – не тільки у вузькому плані (здійснити постановку вистави, розкрити авторський задум, тему та ідею твору, схарактеризувати дійових осіб тощо), а й у більш широку площину – розвивати й виховувати учнів, їхні здібності, ціннісні орієнтири.

Постановка шкільної лялькової вистави починається з налагоджування систематичної роботи гуртка в позаурочний час; вона багатокомпонентна та включає: 1) *організацію процесу роботи над виставою,* де проводяться бесіди про театр і відбувається копітка робота над спектаклем; 2) *виконавські завдання* учасникам: на ідентифікацію образів природи (птахів, рослин, тварин); природних явищ (дощ, сонечко, хмарка), емоційних настроїв людини (сум, радість, хвилювання, тривога), казкових персонажів, на розвиток уяви, на відпрацювання декламації, жестів, рухів; 3) *завдання з оформлення вистави:* підбір музичного оформлення, розробка ескізів і виконання декорацій, костюмів, ляльок тощо; 4) *робота над цілісністю вистави*: усвідомлення учасниками ідеї та композиції вистави, що передбачає індивідуальну й колективну рефлексію – аналіз-оцінювання спільних результатів, власних здобутків, корекція. Важливо зазначити, що етапи роботи нашаровуються один на одного, оскільки в процес підготовки вистави учні вносять свої знання й уміння з багатьох інших предметів – і не тільки мистецького циклу, а вчитель музики має вміло інтегрувати їх. Доцільно з перших занять гуртка поступово вводити дозовану кількість нової для вихованців інформації про виникнення й розвиток лялькового театру, різноманітні види театрів, особливості ляльок тощо. Подібні відомості розширюватимуть кругозір учнів.

Розподіл ролей, читання сюжету вистави та робота над текстом має відбуватися із урахуванням вікової категорії вихованців.

Слід враховувати, що молодші школярі швидко піддаються емоційному впливу та наслідують персонажів вистав. Тому необхідно з великою вимогливістю ставитися до ідейного змісту, художньої цінності п'єс, збагачувати вистави потішками, закличками, які надають їм характерного національного колориту та розвивають емоційну сферу учнів. У зв'язку з цим актуальною залишається проблема пошуку якісних і сучасних віршованих казок з яскравими персонажами, що легко запам'ятовуються виконавцями, мають виховний зміст. Водночас, робота над створенням авторського сценарію для педагога-музиканта не обмежується тільки написанням віршованого тексту – до казки слід підбирати музичне оформлення, звукові спецефекти, за потребою створювати тексти та музику пісень – ось тут одразу проявляються майстерність і професіоналізм учителя як музиканта. Для досягнення бажаного ефекту від вистав такі зовнішні театрально-виражальні засоби (освітлення, музика, сценічні та шумові ефекти, оформлення сцени та ін.) слід продумувати заздалегідь та долучати до їх добору й підготовки учасників гуртка, спільно обговорювати з ними творчий процес і деталі – так учні відчуватимуть свій внесок у загальну справу.

Музичне мистецтво має величезне значення як один із основних виражальних засобів, допомагає створенню казкової атмосфери в спектаклі, де головним стає органічне злиття пластики, яку демонструють актори-школярі (ляльководи), з музикою.

Як навчити учнів вправлятися з ляльками? Спочатку вони знайомляться з *технологією виготовлення ляльки* та разом із батьками, вчителем виготовляють її засобами декоративно-прикладного мистецтва з використанням паперу, шкіри, пластмаси, гуми, тканини, хутра, фанери, ниток, поролону тощо.

Після вибору казки та розподілу ролей школярі розпочинають працювати над виготовленням конкретно кожний своєї ляльки, реквізиту та декорацій. Створення ляльки від ідеї її зовнішності до втілення та створення персонажа за її допомогою – це процес створення художнього образу. Зазначимо, що окремі «кроки» з її виготовлення можна зробити на уроках образотворчого мистецтва. Оскільки у виставі герої-ляльки часто виконують сольні арії, дуети, хори, вчителю музичного мистецтва важливо систематично працювати над формуванням у вихованців вокально-хорових навичок на уроках музики, розучити пісні. Для розвитку фонематичного слуху, уяви, фантазії педагог-музикант може запропонувати вихованцям вправи на імітацію звуків птахів, тварин, комах, озвучування різних природних явищ.

Одночасно з підготовчою роботою керівник гуртка продовжує роботу з учнями над їх сценічною роллю, відпрацьовуючи на різноманітному матеріалі розвиток мовлення (форми дитячого фольклору, скоромовки тощо), що допомагає учням легко зображувати героїв, змінювати голос, захоплено «вживатися» в характер, особливості сценічного образу.

Перш ніж перейти до ширми, вчитель навчає дітей ляльководінню, навичками володіння різноманітною механікою тіла окремих видів ляльок. Для цього передбачає *вправи* на виконання різних етюдів рукою, з предметами тощо.

Далі йде найцікавіший етап – *репетиції*, де школярі самостійно вчаться змінювати декорації, відпрацьовують окремі мізансцени (лялька ходить, говорить, танцює), тренуються грати п'єсу з музичним супроводом від початку до кінця.

З поетичного твору школярі можуть зрозуміти почуття та переживання героя, у прозовому – знайти характеристику персонажа, розповідь про його думки, пояснення поведінки. Однак у п'єсі автор не розповідає, що думає або до чого прагне дійова особа. Вона характеризує себе сама через мову і дію. Тому вчитель повинен навчити дитину вже під час першого знайомства з п'єсою простежити народження власних вражень від театралізованої дії. На перших етапах роботи бажано націлювати учнів висловлювати свою суб'єктивну оцінку того, що відбувається, інтерпретувати авторський задум, давати характеристики дійовим особам, працювати над інтонаціями. У процесі осмислення та обговорення вражень обов'язково відбувається «переоцінка» ставлення до персонажів, ситуацій у п'єсі.

У роботі над виставою педагог має цікавитися, чи розуміють учасники прочитаний сюжет; для цього потрібно ставити питання: «Про що розповідає п'єса-казка?», «Хто є головним героєм?», «Як Ви розумієте основний зміст казки?» та ін. Це допоможе учням перевтілитися в героїв, емоційно передати їхні образи, настрої та почуття. Обов'язково слід звернути увагу на назву п'єси, розвиток сюжетної лінії,

адже основним результатом шкільного лялькового театру є вистава, що стає загальношкільною культурною подією, святом і для учасників, і для глядачів.

Перед початком прем'єри лялькової вистави учитель музики обов'язково має налаштувати учнів на відповідний емоційно-вольовий стан, наприклад, можна прослухати інструментальну або вокально-хорову музику, яка відповідає характеру театрального дійства, чи навпаки – послухати тишу, звернутися індивідуально до учасників зі словами заохочення, підбадьорення.

Орієнтовні завдання, форми й методи роботи педагога в шкільному театрі ляльок (1 – 4 клас)

Навчальні завдання	**Форми й методи роботи вчителя**	**Підсумок роботи шкільного театру ляльок**
	перший рік навчання:	
ознайомити учнів з видами лялькових театрів (пальчиковий, тростяний, фартуховий та ін.); сприяти набуттю умінь ляльководіння (пальчиковий театр і театр ляльок-рукавичок); музичні завдання: виконувати сольні музичні партії, проплескувати ритмічний малюнок, аналізувати музичні твори, визначати казковий образ за музичними характеристиками	бесіди про театр ляльок, відеофрагменти з прикладами «оживлення» предметів та ляльок; практичні заняття (ігри- етюди, гра з ляльками на задані теми); музичні заняття (на розвиток почуття ритму, голосу й слуху); заняття з виготовлення ляльок; майстер-класи із техніки ляльководіння; вправи на закріплення техніки водіння ляльки-рукавички	невеликий концерт із фрагментів пальчикового театру, інсценізацій театру ляльок-рукавичок; короткотривала одноактна вистава з ляльками-рукавичками
	другий рік навчання:	
вивчення тростяної ляльки, її можливостей, техніки ляльководіння; продовження роботи з лялькою-рукавичкою на матеріалі більш складних творів; музичні завдання: підібрати тембр музичного інструмента до характеристики казкового героя, імпровізувати на доступному рівні мелодії знайомих дитячих пісень з мультфільмів	практичні заняття із виготовлення тростяних ляльок; тренінги з акторської майстерності, ритміки; музичні вправи (на регуляцію дихання, дикцію, розширення вокального діапазону); пантомімічні, інтонаційні вправи та етюди; репетиції вистави	вистава з використанням тростяної ляльки; збірний концерт з фрагментів вивчених лялькових вистав (пальчиковий театр, театр ляльок-рукавичок, тростяний театр)
	третій рік навчання:	
ознайомлення й вивчення основ роботи з лялькою «відкритого» способу водіння (планшетними, тантамаресками, наземними маріонетками та ін.); музичні завдання: працювати над артистичним виконанням сольних пісень відповідно до характеру героїв, намагатися відтворити голосом характерні театральні ефекти (сміх, шелест вітру, рипіння снігу тощо)	технології виготовлення ляльок, декорацій, приладдя для спецефектів; репетиції з ляльками на ширмі; творчі завдання для розвитку сценічних умінь вихованців, артистичних здібностей, техніки сценічного мовлення	вистава, концертна програма з використанням ляльок «відкритого» способу водіння та ін.

четвертий рік навчання:		
узагальнення знань і умінь роботи учнів з ляльками різних видів; ширше використання під час вистави різних видів співу (соло, дуети, ансамблі, хор)	бесіди, практичні завдання; ігри, вправи, тематичні мімічні та пантомімічні етюди, психофізичні тренінги (на релаксацію); творчі вправи (на розвиток уяви, фантазії, образного мислення); репетиції вистав (постановка цілісного сценічного твору)	вистава, концертна програма з використанням одного або різних видів шкільного лялькового театру; достатній рівень володіння сценічним рухом, технікою ляльководіння, елементарними навичками співу; системна робота вихованців у виконавчій трупі гуртка

Таким чином, організація шкільного лялькового театру як складова самоосвітньої діяльності вчителів музичного мистецтва потребує опанування теоретичними знаннями й методикою роботи з молодшими школярами – учасниками гуртка. Вважаємо найбільш доцільним ознайомлення педагогів-музикантів з орієнтовними завданнями, формами й методами роботи у шкільному театрі ляльок на курсах підвищення кваліфікації в системі ІППО під час тренінгів, ділових ігор, майстер-класів, що сприятиме удосконаленню їхньої професійної майстерності в контексті самоосвітньої діяльності.

Подальших досліджень потребує вивчення сучасного репертуару та розробка авторських сценаріїв для шкільних постановок лялькових вистав для учнів різного віку.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Вейкова І. Ю. Самообразование как информационно-коммуникационное взаимодействие / І. Ю. Вейкова // Тезисы доклада на Всероссийской научно-практической конференции, 2011 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <www.veykova.ru>.

2. Завалко К. В. Самовдосконалення вчителя музики: теорія та технологія : монографія / К. В. Завалко. – Черкаси : Вид. ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2007. – 274 с.

3. Калініна Л. М. Методика формування естетичного смаку молодших школярів засобами лялькового театру / Л. М. Калініна // Рідна школа. – 2007. – Березень. – С. 25–28.

4. Карамазина Ж. Б. Художественное самообразование учителя музыки как условие развития его профессиональной компетентности : дис. … канд. пед. наук : 13.00.08 / Карамазина Жанна Борисовна. – Москва, 2009. – 217 с.

REFERENCES

1. Veikova, I. Yu. (2011). *Samoobrazovanie kak informatsionno-kommunikatsionnoe vzaimodeistvie* [Self-education as an informational and communicative interaction]. Retrieved from <www.veykova.ru>.

2. Zavalko, K. V. (2007). *Samovdoskonalennia vchytelia muzyky: teoriia ta tekhnolohiia* [Self-improvement of music teacher: Theory and technology]. Cherkas: Vyd. ChNU imeni Bogdana Khmelnytskoho.

3. Kalinina, L. M. (2007, March). *Metodyka formuvannia estetychnoho smaku molodshykh shkoliariv zasobamy lialkovoho teatru* [Methods of formation of aesthetic taste of primary schoolchildren by means of puppet theater]. Ridna shkola [Native School], 25-28.

4. Karamazina, Zh. B. (2009). *Khudozhestvennoe samoobrazovanie uchitelia muzyki kak uslovie razvitiia ego professionalnoi kompetentnosti* [Artistic self-education of music teacher as a condition of his or her professional competence]. (Doctoral dissertation, Moscow).

Стаття надійшла до редакції 22.09.2016 р.

Фото 1. Виряжини новобранця (1961 р.).
До статті Войцях С. А. «Граматика оберегів у обряді виряжин» (на с. 40)